

Malostonski kanal
Maloston channel

Marija Planić-Lončarić
Biserka Tadić
Ivan Tenšek
Davorin Stepinac

Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu,
 Odjel za povijest umjetnosti

Pregledni rad
 predan 28. 12. 1987.

Ston i njegovo područje – danas

Potres 1979. godine, koji je na dubrovačkom području ostavio niz ozljeda, potaknuo je osim građevinske sanacije i cijelu grupu pitanja koja su se postavljala i ranije, no na koja se sada nastoji i odgovoriti.

U grupi takvih pitanja jedno pitanje svojom ozbiljnošću traži promišljeno reagiranje: Kako riješiti, kako prekinuti krizu¹ u kojoj se nalazi Ston?

Zavod za obnovu, Zavod za izgrađivanje i Zavod za zaštitu spomenika kulture – svi iz Dubrovnika, te Institut za povijesne znanosti iz Zagreba prišli su 1982. godine izradi Provedbenog urbanističkog plana Stona, a 1986/1987. u svrhu obnove detaljno se obrađuju dva stambena bloka, u istočnom i zapadnom dijelu grada.²

Odluci o izradi PUP-a u razdoblju nakon potresa prethodi cijeli niz akcija istraživanja i obrade spomeničkog fonda ovog prostora. Tako navodimo dr. Ljubu Karamana, koji je već 1928. zauzet istraživanjem srednjovjekovne crkve sv. Mihajla poviše Stonskog polja, te A. Solovjeva, koji 1936. izdaje skupinu odredbi »Ordines Stagni« – toliko važnu za svako buduće proučavanje odnosa na ovim prostorima.³

Razdoblje nakon drugoga svjetskog rata neobično je bogato vrsnim rezultatima istraživačkih pothvata. Tako već 1947. u Zagrebu dr. Cvito Fisković prvi izdaje knjigu pod naslovom *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, te ubrzo zatim (1955) *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Slijedi dr. Jorjo Tadić s nizom povijesnih rasprava, pa 1954. Lukša Beritić, koji s jedne strane na temelju iscrpnih arhivskih istraživanja piše o gradnji stonskih utvrda, a s druge strane gradnjom srušenih dijelova tih utvrda započinje kao konzervator »povratak gradu«, povratak gradskoj jezgri, koja se počela raspadati (izgradnja stambenih objekata izvan zidina, na prostorima okolnih terena) već u toku prethodnog stoljeća. Agrarne odnose obrađuje Dragan Roller, dio gradske sakralne baštine Đurde Bošković, Vojislav Korać i dr.⁴ Istodobno stručnjaci Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita i Saveznog instituta iz Beograda vrše zahvate na konzervaciji i restauraciji srednjovjekovnog graditeljskog naslijeđa te kompleksa zidnog slikarstva. Rekonstrukcija najvrednijih dijelova stambenog fonda i grupacije objekata javne namjene (kuće na sjevernom dijelu Place, Knežev dvor, zgrada dubrovačke kancelarije, biskupska palača) u samom Stonu izvršena je isto tako u ovom razdoblju, a nakon bombardiranja u toku drugoga svjetskog rata.⁵

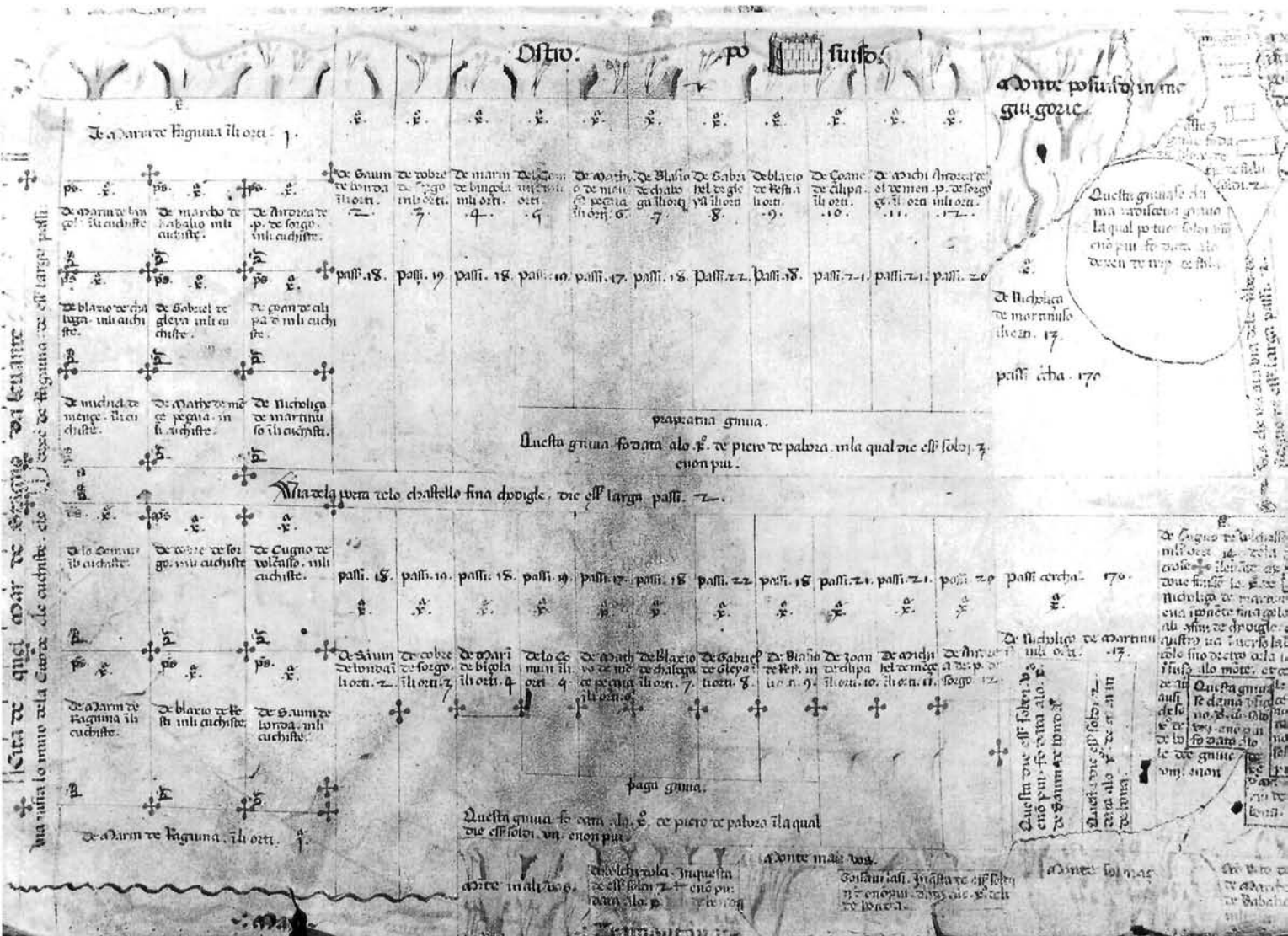
Usporedo s akcijom povratka gradskoj jezgri izgrađeno je nekoliko novih stambenih objekata i zdanja javne namjene (škola, milicija i dr.) na izvangradskom prostoru uz obalu Stonskog kanala, a sve nakon potresa u Makarskom primorju, koji se odrazio i na području Stona.

Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Dubrovnika svojedobno je pod vodstvom prof. Dubravke Beritić dao poticaj terenskom istraživanju, inventarizaciji spomenika na ovom prostoru. U akciji su sudjelovali stručnjaci (arheolozi,⁶ arhitekti,⁷ povjesničari umjetnosti⁸) okupljeni u Institutu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom prof. dr. Milana Preloga. U sklopu tog terenskog rada, koji se odvijao tijekom 1963, 1964. i 1966. godine, opisani su u Stonu i Malom Stonu svi objekti (stambeni, javni, sakralni i fortifikacijski) i izrađena je opsežna arhitektonska dokumentacija. Tom prilikom su u Stonu arhitektonski snimljeni tlocrti prizemlja svih stambenih blokova i dva karakteristična uzdužna presjeka, a u Malom Stonu tlocrt prizemlja središnjeg dijela ulice Place i dva presjeka. Kod karakterističnih presjeka stambenih objekata u oba naselja opise su pratila snimanja tlocrta svih etaža, karakteri-

Sažetak

Vežući se na materijale Provedbenoga urbanističkog plana i Studije obnove stambenih blokova III i XI u Stonu – ovdje iznosimo predložene zahvate u građevni fond grada.

S jedne strane izgradnjom urušenih dijelova stambenih blokova obnavljamo srednjovjekovni planirani grad, i to u njegovu najkvalitetnijem segmentu, a s druge pak strane, nizom prijedloga kao što su uređenje tvrđave Korune (za pojedine priredbe Dubrovačkih ljetnih igara), Velikog kaštela (ugostiteljski dio uz muzejske prostore posvećene planiranju izgradnje na Pelješcu), samostana sv. Nikole (s dijelom muzeja sakralne umjetnosti), Crijevićeve kuće (s arheološkom zbirkom), magazina soli u luci Maloga Stona (sa zbirkom »privređivanje« – proizvodnja soli, uzgoj školjaka i dr.), društvenog središta u Brocama (dominikanski kompleks) – pokušavamo zamrlom gradu vratiti ulogu urbanog središta šireg područja na kojem već postoje turistički sadržaji, koji bi mogli biti zastupljeni u većoj mjeri.

Plan podjele prostora uz Mali Ston, 14. stoljeće (Dubrovnik, Arhiv)
Plan of spatial division along Mali Ston, 14th century (from the archives in Dubrovnik)

stičnih presjeka i svih fasada. Izvršeno je fotografsko snimanje⁹ glavnih uličnih poteza, vizura, sklopova, detalja. U istoj akciji obraden je velik broj izolirano građenih spomenika, i to ponajviše sakralnih, na prostoru obližnjeg polja i okolnih terena Stonskog primorja. Terenski rad sličnog tipa obavljen je i na području cijelog Pelješca – s posebnim osvrtom na ruralne cjeline, manja naselja, gospodarske sklopove (tako npr. Hodi-lje, Luka, Duba stonska, Metohija, Ledinići, Boljnovići i dr.). Rezultati istraživanja ušli su i u materijale Prostornog plana Južni Jadran.¹⁰

U ovom vremenu izgrađena je Jadranska turistička cesta s odvojkom za Korčulu kod Stona, znatije je dopunjena luka Ploče – Kardeljevo sa željezničkom vezom s unutrašnjošću, međutim ukinuta je željeznička pruga za Dubrovnik, a ukinuta je i općina Ston. Izgradnja vezana za turističko privređivanje počinje pokrivati veće zone područja Dubrovnika. Okolica Stona međutim dobiva prostore za kampove u uvali Prapatna i Brocama te za grupu individualnih objekata za ljetnji boravak (predio Supavla uz obalu Stonskog kanala i dr.).

Izrada dokumentacije obavlja se i dalje: Zavod za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku naručuje fotogrametrijsko snimanje stonskih fortifikacija (Zavod za fotogrametriju Geodetskog fakulteta u Zagrebu).

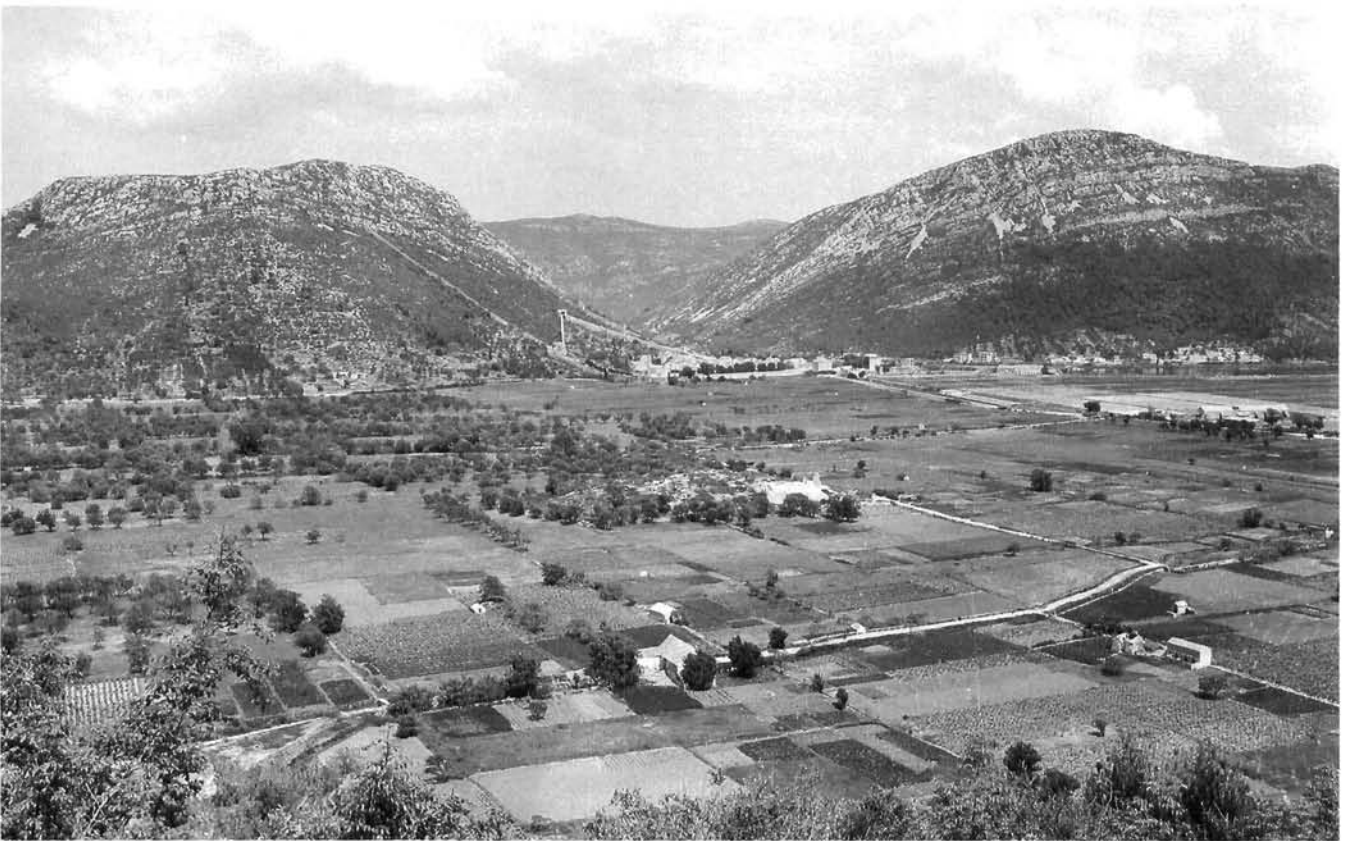
Stručnjaci Zavoda za zaštitu, kao i oni vezani uz Institut za povijest umjetnosti, nastavljaju istraživanje unutar svojih tema vezanih za ovo područje.¹¹

Želja za jačanjem privredne moći područja rezultirala je izgradnjom industrijskog pogona Chromosa zapadno od Stona na putu prema Česvinici, a želja za uvrštavanjem u turističke tokove urodila je uredjenjem manjeg hotela adaptiranjem starijih zgrada uz stonsku Placu. Uz takve akcije vezan je rad na popravku stonskih zidina i omogućavanju njihova obilaska. Društvo prijatelja dubrovačkih starina nosilac je tog zahvata.¹²

Akcija S.O.S. za baštinu – »Stonske zidine« (Zagreb, 1976),¹³ izložba »Urbana kultura Dubrovnika« (Dubrovnik, 1977) i Simpozij uz proslavu 650. godišnjice osnutka Stona (Ston, 1984)¹⁴ žele skrenuti pažnju s jedne strane na izuzetne vrijed-

Naselje Luka uz obalu Malostonskog kanala
The village of Luka along the bank of Maloston channel

Ston, solane i polje – pogled sa ilirske gradine, kasnijega srednjovjekovnog središta šireg prostora (Sv. Mihajlo)
Ston, salt works and the field – a view from Illyrian hill-fort, a later Medieval center (St. Michael)

Arheološki lokalitet Mandaljena (ranokršćanski sakralni objekt izgrađen na antičkom kompleksu) u Stonskom polju
The archeological site Mandaljena (early Christian sacral building erected on Antique complex) in Ston field

nosti, a s druge strane na zapuštenost, nedovoljan interes, stagnaciju, stalno opadanje broja stanovnika, odlazak u veća središta, zatvaranje škola u manjim mjestima stonskog područja itd.

Konačno, veći dio onog što se i dalje gradi, gradi se najčešće na krivom mjestu, kao individualni stambeni objekti, koji se nižu uz cestovne poteze od Stona prema Česvinici, prema Malom Stonu, od Malog Stona prema Zamaslini ili pak na društvenovrijednim lokacijama uz uvalu Prapatna.

Slijedeći navedene podatke možemo vrlo jednostavno ustanoviti da je ovdje izostalo *suvremeno planiranje*, i to baš na prostoru nekadašnjega drugoga grada Dubrovačke Republike, koji je prema dubrovačkom planiranju privređivanja, organizaciji okolnog prostora te izgradnji Stona, Malog Stona i Broca uspio postizavati od 14. stoljeća nadalje izuzetne rezultate.

Ako razdoblje stagnacije ne prestaje, ako je stanje sve teže i sumornije, onda sigurno nisu dovoljni samo u biti ispravni gra-

đevni zahvati zatvaranja grada potezom zida. Potrebni su i neophodni dalji i drukčiji poticaji. U rezultate takvih poticaja vjerujemo, i zato smo ušli u suradnju za izradu Provedbenog urbanističkog plana Stona kao osnove za sve buduće akcije. Tako su u vezi sa zaključcima iz Provedbenog plana već započeti radovi na objektu Velikog kaštela. Radove vode stručnjaci Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Dubrovnika. Uskoro će se raditi i na kompleksu franjevačkog samostana s crkvom sv. Nikole. Vrijedan prilog obnovi unutrašnjosti potresom oštećenoga renesansnog biskupskog dvora dao je idejnom studijom ing. arh. I. Prtenjak, dok su stručnjaci Dubrovačkog muzeja vezani uz rješenja postava Arheološke zbirke u Crijevičevoj gotičkoj kući u Ulici Iva Vojnovića, koja se uskoro obnavlja.

Budući da smo navodeći istraživanja spomeničkog fonda Stona i njegova područja stigli i do prvih zahvata na temelju materijala Provedbenog plana, izložiti ćemo sada nešto dopunjene prijedloge konzervatorskih smjernica koje se nalaze u njegovu zaključku.¹⁵

Kuta, stambeni objekti napuštenog sela u zaleđu Stonskog polja
Kuta – residential buildings of a deserted village at the back of Ston field

Krešići, dijelovi napuštenog gospodarstva
Krešići – parts of a deserted house

Prijedlozi mjera zaštite objekata i korištenje slobodnih prostora

Provedbeni urbanistički plan Stona, kao podloga dugoročne urbanističke politike, treba predložiti najbolja rješenja obnove, zaštite i predstavljanja grada (u povijesnom smislu) i njegove uže okolice.

Zadatku izrade Provedbenoga urbanističkog plana pristupa se prilično kasno, jer je bilo za očekivati – s obzirom na izuzetnu vrijednost grada, sklopa u obrambenom smislu – da će taj svojevrsni zakon ponašanja u izgradnji i čuvanju biti donesen već mnogo ranije. Dogodilo se dosta promašaja koje će sada utoliko teže biti ispraviti. Upravo stoga želimo naglasiti da je ostvarivanje ciljeva Provedbenoga urbanističkog plana nezamislivo bez aktivnog sudjelovanja građana, bez prihvaćanja određene urbane discipline, koja može katkad ograničiti djelomične, kratkoročne interese, ali zato osigurava dugoročni razvoj i bolji život grada u cjelini.

Ston, kao vrlo vrijedan i zanimljiv primjer planiranja jedne gradske površine iz sredine 14. stoljeća, treba se čuvati u cijelosti. Grad je od vanjskog prostora odijeljen linijom obrambenog zida. Okolni prostori trebaju i dalje ostati prazni, neizgrađeni.

Primjeri započete stambene izgradnje na potezu prema Malom Stonu, te oni u blizini zapadnih gradskih zidina, začuđuju načinom odobrenja lokacije za izgradnju novih objekata. Ta izgradnja u neposrednoj blizini grada neshvatljivija je još i više kad se prisjetimo svih oštrih kritika koje su šezdesetih godina upućene na račun podizanja novog naselja jugoistočno od grada ili pak još puno ranije na istovjetne promašaje koji su se dogodili u neposrednoj okolini Dubrovnika – Starog grada (Pile, Ploče). Izgrađena zona južno od grada, uz plohu solane, traži također neophodne zahvate uređenja. Istinska obnova Stona nezamisliva je bez investicija u napuštene i zapuštene zgrade, a prenošenje kapitala izvan grada prilog je njegovu uništavanju i svjedočanstvo antiurbanog načina mišljenja i ponašanja.

Prostori između gusto izgrađene gradske jezgre i peterostrane opne obrambenog zida mogu se, u načinu razmatranja problema izgradnje i namjene, podijeliti na dva posve različita dijela: sjeverni dio na padinama brda iznad izgrađene jezgre grada i kompleksa franjevačkog samostana i crkve, te južni dio rastresito izgrađenog prostora s objektima isključivo javne namjene.

Sjeverne padine čuvaju i danas ostatke nekadašnjih dijelova grada, koji su tijekom vremena napušteni, rušeni, a danas uglavnom zarasli u guštike. U produžetku guste blokovske izgradnje postoje ostaci stambeno-gospodarskih objekata triju

Uvala Prapatna
Prapatna bay

najsjevernijih pravokutnih srednjovjekovnih blokova. Njihove se južne granice nalaze uz ulicu Od Minčete. Ulice između tih nekadašnjih blokova dijelom su sačuvane (Ulica Iva Vojnovića i Marina Držića), dok se u produžetku prema sjeveru tek naziru unutar obraslih vrtova. Ulica Od Stoviša ili produžetak ulice Od Ošpedala još su u funkciji.

Predlažemo izgradnju u sjevernim dijelovima dvaju blokova između ulice Od Stoviša i Iva Vojnovića, i to tako da izgradnja lijevog bloka zauzima čitavu površinu bloka, a desnog samo uz Ulicu Marina Držića, s obzirom na to da je pretprostorom crkve sv. Liberana definiran završetak Ulice Iva Vojnovića, kao i zbog usklađivanja granice istočnih blokova u odnosu na liniju sjeveroistočnog gradskog zida.

Površinu koju omeđuju ulice Od Ošpedala i Od Stoviša, sjeverno od ulice koja vodi prema kompleksu franjevačkog samostana, a u nastavku izgrađenih nizova, treba sagledati ne samo kao mjesto dopune izgrađenim objektima u vidu interpolacije već kao rekonstrukciju cijele površine. Sjeverna granica izgradnje predviđa se u istoj visini kao završetak bloka desno, a negdje po sredini bloka bilo bi potrebno ostvariti nastavak ulice Od Minčete.

U sjeverozapadnom, slabo izgrađenom, dijelu grada, između ulice Od Ošpedala i nekadašnje ulice koja je od franjevačke

crkve išla prema sjevernim zidinama, u 15. i 16. stoljeću, postojala je izgradnja »ladanjskog« tipa, a to znači izgradnja objekata ograđenih vrtnim ogradama, udaljenih ponešto jedni od drugih. Očuvani potezi kamenih zida ukazuju na lokacije tih zdanja koja su danas korištena u gospodarske svrhe. Skromne adaptacije imaju karakter pravog predgrađa u lošem smislu te riječi (upotreba betona, salonita na zdanjima garaža, staja i sl.), pa zbog nesporedne blizine izgrađene jezgre grada te spomeničke grupacije franjevačke crkve i samostana, ovaj dio treba veoma pažljivo rješavati.

Za razliku od gusto izgrađenoga srednjovjekovnog stambenog dijela, gdje su blokovi i ulice pravilno sprovedeni, južni dio grada karakterizira vrlo rastresita izgradnja isključivo javnih gradskih objekata, oko kojih se nisu formirali jasno određeni urbani prostori (npr. trgovi) kakvi su inače česta pojava u drugim povijesnim središtima.

Analizirajući urbanističku situaciju prije rušilačkih intervencija u 19. i 20. stoljeću, uočavamo da je linija južnog obrambenog zida bila koso položena u odnosu na smjer pravokutnih blokova. Zbog toga su se pojavila dva odvojena dijela javnoga gradskog prostora, spojena tek uskim prolazom na mjestu kod biskupske palače, zbog čega je trebalo skositi i južne rubove tog i susjednog niza. Iako se u novije vrijeme rekonstrukcijom južnog poteza predzida uspjelo zatvoriti grad, bez glavnog

Stonski kanal na čijem su ulazu Broce, a u dnu s jedne strane grad, a s druge skupina novih, javnih i individualnih objekata
Ston channel – at the beginning of which is Broce, while at the end is the town on one side, and a group of public and private buildings on the other

srednjovjekovnog unutarnjeg zida i dalje su poremećeni međusobni prostorni odnosi, pa zbog toga još uvijek doživljavamo prijelaz s glavnog trga – ulice Place prema Poljani Lukše Beritića nedefiniranim.

Jednako su se tako i rušenjem istočnoga gradskog zida na potezu od kule Barbanata do Velikog kaštela javili znatni prostorno-oblikovni problemi u slici grada. Budući da zatvoreni stambeni blokovi duž najistočnije ulice i uz Placu naglašavaju vrlo jasan rub zgusnute srednjovjekovne jezgre, pritom se dobiva krivi dojam o veličini grada, kojem kao da organski ne pripadaju najvažniji javni prostori između lode, župne crkve, Kneževa dvora i Velikog kaštela. Na taj način nekad sasvim obzidan srednjovjekovni grad postaje rastvoren i nedefiniran upravo na mjestu gdje su se smjestili njegovi najvažniji centralni sadržaji.

Na katastarskoj karti iz 19. stoljeća jasno je označena linija tog dijela obrambenog zida te položaj i širina gradskih vrata, koja su se nalazila neposredno uz južnu stranu Glavne straže (loda), dok je visina zida vidljiva na jednoj fotografiji iz istog vremena. Nastojeći riješiti prostorne i oblikovne probleme tog dijela grada, a uz istodobno raspolaganje relevantnim elementima stanja prije rušenja, predlažemo rekonstrukciju gradskog zida na potezu od kule Barabanata do Velikog kaštela i dalje na zapad, do već prije rekonstruiranog predzida. Taj bi zid trebao biti visok kao postojeći ogradni zidovi unutar blokova (cca 2–2,5 m), a na dijelu neposredno uz Veliki kaštel predvidjeti prolaz za najnužniji automobilski promet u grad. No detaljnije rješenje tog zahvata bilo bi predmetom posebne studije.

Degradacija javnih objekata i otvorenih prostora oko njih odvijala se i građevinskim intervencijama (mahom rušenjem) i

Broce, napušteni dominikanski kompleks
Broce – a deserted Dominican monastery

uvodenjem novih sadržaja kojima nema mjesta u središtu povijesne aglomeracije.

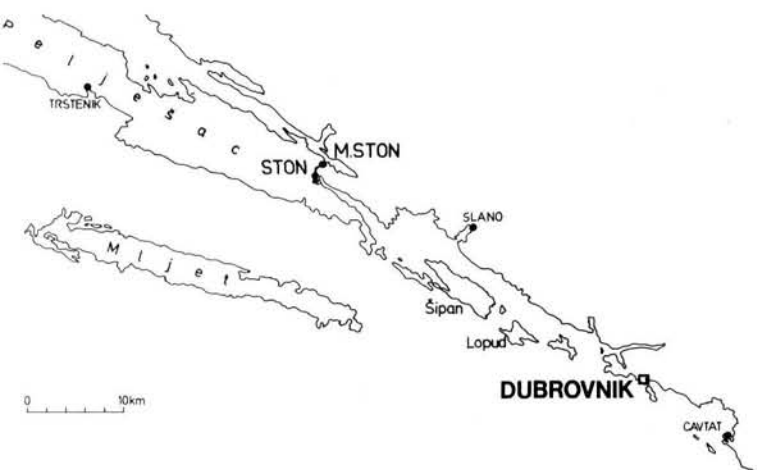
Prema tome, rješavajući ovaj dio grada, moramo isto kao i kod stambene zone predvidjeti i reorganizaciju postojeće namjene javnih objekata i nove građevinske intervencije.

U razmatranjima situacije, kao i u prijedlozima, podijelit ćemo javne gradske prostore duž južnog zida u dvije skupine: na istočni dio, od nekadašnjeg istočnoga gradskog zida do biskupske palače, gdje su smještene sve najvažnije javne funkcije, i na zapadni dio, od biskupske palače do zapadnog zida grada, te južno od kompleksa franjevačkog samostana, danas Poljana Lukše Beritića.

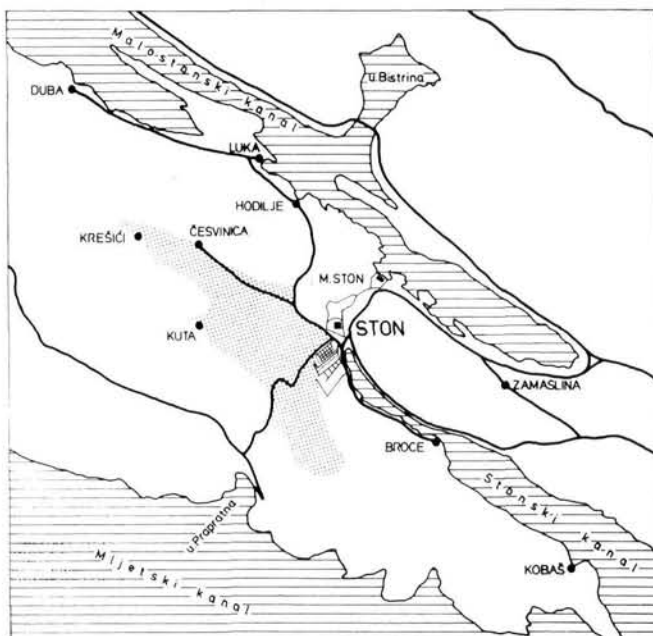
Promatrajući prvu grupu, uočavamo da središnje mjesto zauzima Knežev dvor, od kojega se istočno prema Glavnoj straži i župnoj crkvi formira jedan, a zapadno do Poljana Lukše Beritića drugi javni gradski prostor. Na osnovi austrijske katastarske mape iz 19. stoljeća možemo konstatirati da je stara župna crkva svojom dužinom više zatvarala, pa samim time i definirala, ovaj gradski trg. Današnju crkvu teško je uskladiti s povijesnim objektima koji je okružuju, i zbog njezina oblikovanja i neodgovarajućeg izraza u materijalu obrade. No ipak je pri-

uređenju ovog trga neophodno odstraniti provizorne objekte kako bi se korpus crkve bar donekle »približio« ovome prostoru.

Po svom volumenu i položaju, najistaknutije mjesto u ovom dijelu grada zauzima tvrđava Veliki kaštio. Nažalost, rušenjem gradskih zidina u pravcu sjevera i zapada, objekt je izgubio svaku organsku povezanost s gradom kojem je pripadao, pa jednako tako kao loža i česma zauzima sada nelogičan prostorni odnos prema svojoj neposrednoj okolici. Od »urbanih funkcija« odvija se danas oko njega jedino automobilski promet i parkiranje vozila, a on sam služi kao gradsko smetlište. S obzirom na najvišu spomeničku vrijednost, kao i vrlo velike prostorne mogućnosti, tvrđavi bi trebalo namijeniti takve društvene sadržaje koji bi bili znatno više vezani uz posjete i turističko razgledavanje grada. Okoliš Kaštela neophodno je također pažljivo urediti, i to u skladu s njegovom izvornom obrambenom namjenom. Pristup automobila u grad i dalje je moguć, ali ga treba svesti na najmanju potrebnu mjeru, tek toliko da se zadovolji snabdijevanje i omogućće hitne intervencije, dok parkiranje treba pošto-poto odstraniti. U tu svrhu mogu se povoljno iskoristiti slobodne površine istočno od glavne ceste, što bi pak trebalo riješiti u cjelini s vođenjem prometa do Stona i

Karta Dubrovačke Republike
A map of the Republic of Dubrovnik

Karta stonskog područja
A map of the area of Ston

od Stona za Pelješac. Najneposrednija okolina tvrđave, i unutar grada i izvan njega, treba se urediti samo travnatim površinama, budući da svako »uljepšavanje« s raznim nasadima nije u skladu sa strogim karakterom ovog obrambenog objekta.*

Jačim aktiviranjem zgrade Kneževa dvora u smislu kulturnog i društvenog središta grada, reaktivirat će se danas vrlo zapušten dio s njegove južne strane. Taj prostor zatvara s istoka pročelje župne crkve, s juga rekonstruirani južni zid, a usred njega smješten je stup za zastavu (šandarac). Zapušten izgled partera samo potencira dojam degradiranosti javnih površina, pa su u tom pogledu također potrebni zahvati na uređenju.

Rekonstrukcija južnoga gradskog zida u osnovi je vrlo dobar urbanistički zahvat u svrhu uspostave izvorne povijesne situacije. Ali, nažalost, istodobno su se ovdje pojavili i najveći nespornosti, i u oblikovnom smislu i u određivanju namjene. Pokazalo se da se kroz rekonstruirana južna vrata odvija vrlo živ pješački promet iz smjera Stonskog polja, pa bi zbog toga trebalo ovdje predvidjeti takve uslužne sadržaje koji su prikladni kod ulaznja i izlaza iz grada, kao npr. prodaja štampe, turistička agencija, pošta i sl. Činjenica da je na tom mjestu oduvijek bila ribarnica, nameće nam zaključak da je tu treba i dalje zadržati (iako bi taj sadržaj trebao biti vezan uz ukupnu opskrbu). Sadašnji izgled unutarnje fasade tog rekonstruiranog poteza nije prihvatljiv i u tome treba svakako pronaći rješenje koje bi bilo primjerenije ambijentu unutar grada.

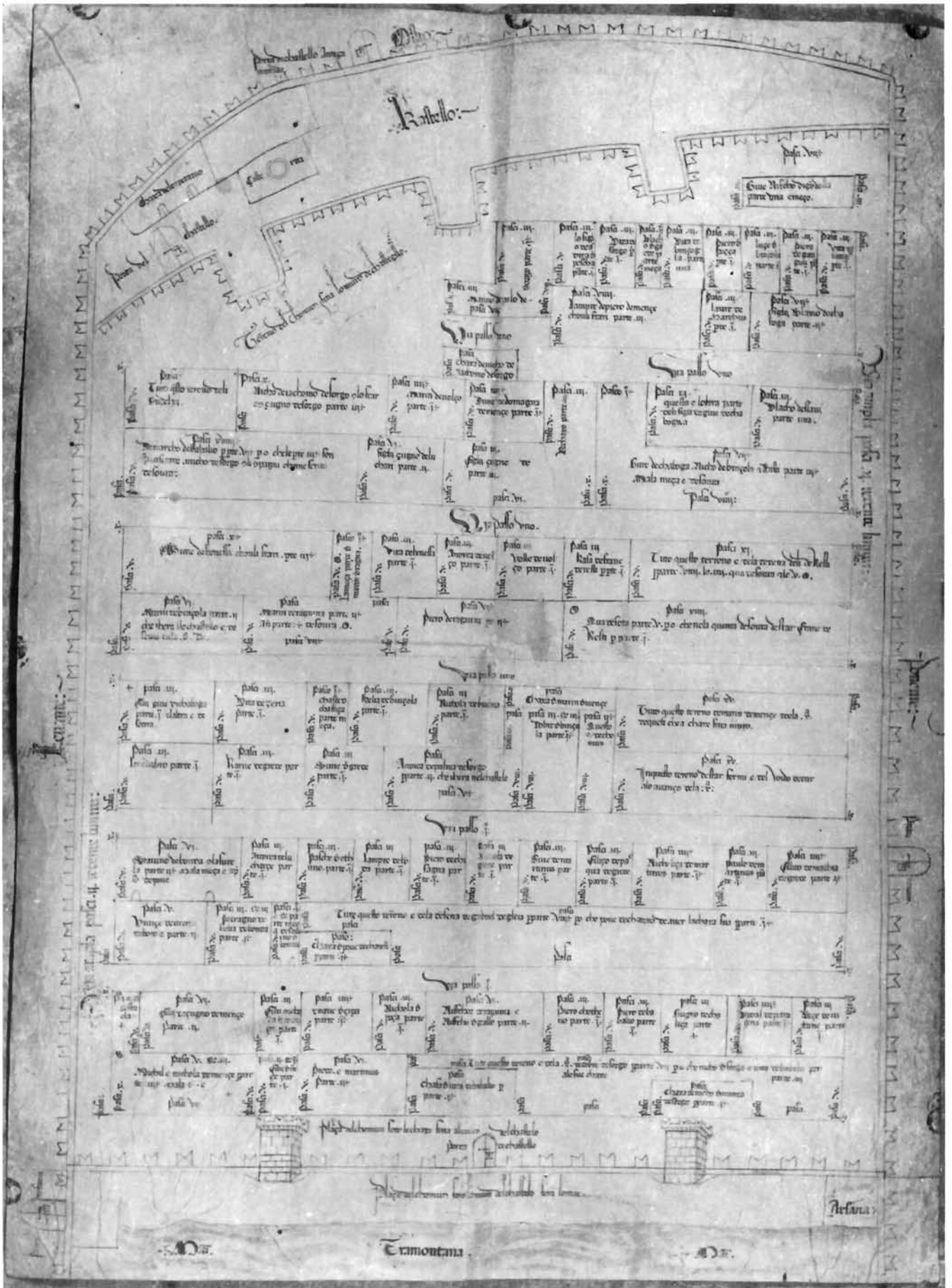
* Hortikulturno rješenje na javnim gradskim površinama trebalo bi također podržati smišljenijem uređenju, jer neuređen parter i razmještaj visoke vegetacije bez ikakve koncepcije unose još veću zbrku u ove ionako nedefinirane prostore. U tom pogledu, povoljnija je situacija na Poljani Lukše Beretića, gdje je uočljiv pokušaj unošenja reda u ozelenjavanje.

Premda zgrada bivše općine, a danas Mjesnog ureda, nije ni malo uspješna intervencija nakon rušenja bastiona Torjun, ipak predlažemo njezino prihvaćanje kao neminovnu stvarnost proizišću iz stava onog vremena. Sretna je okolnost da se zgrada svojom arhitekturom i gabaritom ne nalazi u neposrednoj blizini srednjovjekovnog stambenog tkiva grada, već je dosta izdvojena u sklopu ionako rasute izgradnje javnih objekata. Sadašnja namjena da bude kao administrativni i upravni centar vrlo je prihvatljiva, a da bi se u nju uključile još poneke službe, potrebno je iz prizemlja odstraniti postojeći ugostiteljski sadržaj, za koji predlažemo prikladnije mjesto.

Postojeća izgradnja zapadnije od općinske zgrade, duž rekonstruiranog obrambenog predzida sve do tvrđave Arcimon, također traži neophodne građevinske intervencije i reorganizaciju javnih sadržaja. Ako su u istočnom dijelu gradskog središta koncentrirane kulturne i administrativne funkcije, za ovaj dio predlažemo koncentraciju većih trgovačkih i ugostiteljskih usluga, ne zanemarujući pritom ni disperziju manjih radnji unutar stambenih blokova.

Prizemni objekt u kamenom zidu, koji se sa zapadne strane nadovezuje na zgradu općine, bio je u početku namijenjen ugostiteljskoj svrsi. Premda ne baš velike ambijentalne vrijednosti, ipak je projektiran za tu namjenu, pa bi mu je trebalo i vratiti, s time da bi se u tu svrhu mogao koristiti i dio otvorenog prostora zapadno od gradske česme.

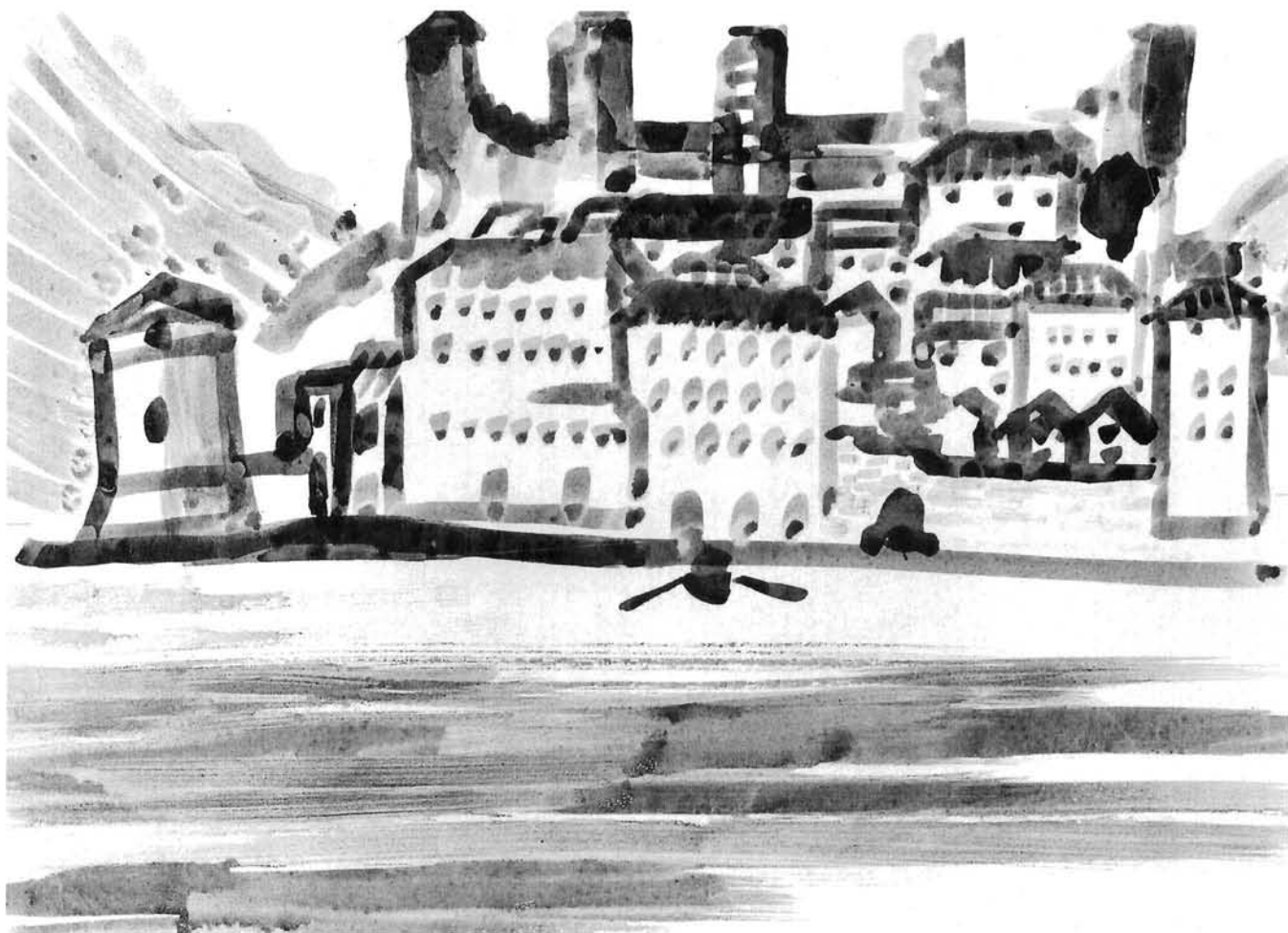
Najradikalniji zahvat predlažemo na preostalom dijelu, odnosno na potezu današnjih radionica, uključujući tu i zgradu pošte. S obzirom na buku i teretni promet pri dopremi i otpremi materijala, današnjim sadržajima nije nikako mjesto unutar gradske jezgre, to više što je i sama izgradnja u ambijentalnom smislu posve bezvrijedna. Tu bi trebalo organizirati glavni snabdjevački i uslužni centar, dijelom u zatvorenom, a dijelom u poluotvorenim prostorima (npr. tržnica). Rušenjem sasvim neintegriranog objekta pošte oslobodio bi se prilaz do tvrđave

Mali Ston, plan iz sredine 14. stoljeća (Dubrovnik, Arhiv)
Mali Ston – a map from the middle of the 14th century (Dubrovnik archives)

Mali Ston, Placa
Mali Ston – Placa

Ernest Tomašević, Mali Ston, 1937.
E. Tomašević – Mali Ston, 1937

Arcimon, na kom bi se mjestu mogao osnovati jedan od ulaza na gradske zidine. U sklopu ovih rješenja trebalo bi sagledati i uređenje Poljane Lukše Beretića, najvećega slobodnog javnog prostora unutar grada. Ovdje nije bilo nikad izgradnje, niti je se smije predvidjeti, ali se isto tako ne smije forsirati uređenje poput gradskog trga. Pri uređenju partera treba svakako uvažavati rekonstruiranu markaciju dijela unutarnjega glavnog obrambenog zida. Poljana bi, uz trgovine i tržnicu s jedne strane, i visoki ogradni zid franjevačkog samostana s druge, mogla odgovarajućim uređenjem zadržati izgled pučkog okupljališta te omogućiti druženje ljudi sa svim karakteristikama mjesnih običaja.

Zahvati unutar stambene jezgre grada mogu se u osnovi grupirati u dvije skupine: zahvate organizacije ili namjene i građevinske zahvate.

Organizacijski zahvati potrebni su na cijeloj površini, a s obzirom na posebno loše stanje u sjevernom dijelu grada, nužno je taj dio revitalizirati. Današnje stanje pokazuje jače grupiranje stambene namjene u južnom dijelu, a na krajnjem rubu uz Placu koncentraciju jednog dijela javnih sadržaja. Sjeverni je dio nakon zamiranja svih oblika gradskog življenja prepušten propadanju; objekti su ili napušteni ili pretvarani u gospodarske, pomoćne zgrade (skladišta, staje, kokošinjci i sl.).

Zahvati revitalizacije uključuju u prvom redu *obnovu stanova-*

nja u objektima gdje je ono zamrlo. Ponovnim obilaskom svih objekata u gradu (jesen 1982) ustanovljen je veći broj takvih koji u prizemnim dijelovima imaju skladišta, a viši katovi su prazni i zatvoreni. Uz stalnu stambenu namjenu predlažemo i cijeli niz objekata za *turističku namjenu*, znači objekte za povremeni smještaj, bez obzira da li je riječ o pratećim zgradama vezanim uz postojeći hotel na Placi ili o sezonski nastanjenim objektima.

Prilikom predlaganja lokacija i objekata za stalnu stambenu namjenu, koja podrazumijeva kvalitetno, suvremeno stanovanje, odabirana su mjesta uz široke i svijetle ulice i veće zelene površine, dok se u dijelovima s uskim poprečnim ulicama i slijepim prilazima u srednjovjekovne blokove predlaže povremeni, sezonski boravak.

Za oživljavanje grada, kao jedan od oblika, predlažemo intenzivniji turistički obilazak *karakterističnih primjera stambene arhitekture Stona*. Taj bi obilazak trebalo promatrati u širem kontekstu posjećivanja i razgledanja znamenitosti dubrovačke regije, kao povijesno-geografske cjeline. Premda Ston i Mali Ston, jednako tako kao npr. Cavtat ili Rijeka Dubrovačka, svojim bogatim graditeljskim nasljeđem još i danas svjedoče o izuzetnoj organizaciji života i rada u nekadašnjoj Republici, oni nisu dosad našli mjesta u organiziranim turističkim itinerarima.

Mali Ston, utvrđenje Koruna
 Mali Ston – Koruna Castle

Veći dio objekata (IV-6, VIII-16, V-1, IX-6, XIV-3), vrlo vrijedne i zanimljive stambeno-gospodarske i stambeno-obrtničke arhitekture, postoji u središnjim i sjevernim dijelovima grada. Uz program obilaska i navođenja svih karakteristika stanovanja tijekom 14, 15. i 16. stoljeća, trebalo bi organizirati manje etnografske zbirke u pojedinim dijelovima unutrašnjosti, prikazati kulturu stanovanja, dok bi konobe u prizemnim dijelovima tih objekata trebalo namijeniti specifičnoj lokalnoj ugostiteljskoj ponudi. U nekim prizemnim prostorima tih objekata trebale bi postojati i male trgovine, vezane uz turističku namjenu (npr. mala galerija »Sebastijan« sa svojim programom: glazirani glineni kalupi za slatke kolače od dunja, košare za ribe, pladnjevi za sušenje smokava, zdjele za slatke makarune i sl.).

U nizu građevinskih zahvata unutar osnovne jezgre Stona navodimo kao prvo – *interpolacije*. U gradu postoji cijeli niz dvorišta, vrtova na mjestima ranijih stambenih objekata, a najčešće na rubnim dijelovima grada. Takvi prostori imaju vrlo često kameni ogradni zid, koji je prezidan od kvadara osnovnog zida nekadašnjeg stambenog objekta, bez tragova otvora i bez unutarnje podjele. Spomenuli smo poimence sve prostore za koje smatramo da je interpolacija neophodna. Rukovodili smo se urbanističkim zakonitostima ovoga strogo planiranog srednjovjekovnog grada. Predložili smo zadržavanje linije blokova i nizova, odražavanje uglovnih pozicija, ali smo isto tako uključili i zone manjih vrtnih ploha, terasa, uređenih zona dvorišta u središnjim dijelovima nekad gusto izgrađenih blokova.

Veliki zid, koji spaja Ston s Malim Stonom
The Great Wall which connects Ston with Mali Ston

Podzvizd, utvrđenje
Podzvizd, a castle

Ston u drugoj polovici 19. stoljeća
 Ston in the second half of the 19th century

Druga grupa građevinskih zahvata obavlja se u okviru *rekonstrukcija*. U tu grupu ulaze objekti koje je nužno sanirati, koji su u većoj ili manjoj mjeri ruševni, a predlažemo ih za stalnu ili povremenu stambenu namjenu. Neki od spomenutih objekata imaju sve elemente potrebne za obnovu, dok drugi imaju npr. samo očuvano prizemlje, a predlaže se dizanje objekata do visine jednoga kata ili dvokatnice.

Ovom se prilikom postavilo i načelno pitanje rješavanja postojećih *slobodnih površina* (vrtova i gospodarskih dvorišta) unutar stambenih blokova. Te slobodne površine, unatoč tome što nisu bile prvotno planirane, traju dvjesta ili trista godina. Za razliku od jedinog objekta u gradu – biskupske palače iz 16. stoljeća smještene na zapadnom obodu grada – kojem je izvorno pripadao i vrt (površine nešto veće od dviju uobičajenih parcela), ostali danas postojeći vrtovi u gradu izgrađeni su na parcelama srušenih ili neizgrađenih objekata.

Prvobitna struktura stanovništva, orijentirana velikim dijelom

na zemljoradnju, koristi za to slobodne površine i imanja izvan grada. Zemljišta za povrtnjake na isparceliranom sjevernom dijelu grada, u samom vrhu trokuta ispod kule Stoviš, obrađivali su poput neke vrste okućnice još oko polovine 19. stoljeća, što pokazuje i katastarska snimka iz 1843. godine. Na njoj su također prikazani i neki u to vrijeme postojeći vrtovi na slobodnim parcelama. Mnoge od tih vrtova ili kombiniranih vrtova-dvorišta ne bismo zbog pomanjkanja stilskih odrednica mogli sa sigurnošću datirati. Naime ti su vrtovi takvih površina (jedna ili dvije čestice), da nisu mogli biti podvrgnuti nekom planiranom, smišljenom rasporedu zelenila, šetnica i ostalih vrtnih arhitektonsko-stilski definiranih elemenata. Oni nastaju spontano, prisvajanjem srušenih ili napuštenih objekata. Baš je »velika trešnja« (kao i u Dubrovniku) u najvećoj mjeri bila uzrokom rušenja i napuštanja objekata, te je time susjednim objektima koji taj prostor prisvajaju omogućen određen odah i neposredniji kontakt s prirodom. S time u vezi, nekadašnjim se ugrađenim fasadama, koje su graničile s tada izgrađenim

Ston, Dubrovačka kancelarija (detalj)
Ston, the Dubrovnik office, detail

Ston, Veliki kaštel, sv. Vlaho u niši
Ston, Veliki Kaštel; St. Blasius in the niche

Ston, loža glavne straže uz vrata od Zamirja (detalj)
Ston, the balcony of the main guards by Zamirje gate, detail

Ston, franjevački kompleks, crkva sv. Nikole
Ston, the Franciscan monastery, St. Nicholas

Ston, natpis grobne ploče
Ston, a tomb inscription

objektom – danas vrtom – pružila mogućnost rastvaranja zidnog platna, odnosno stvaranja novih pročelja, što vjerojatno rezultira i kvalitetnijim osvjetljenjem i prozračivanjem pripadajućeg unutarnjeg prostora. Samo po stilskim otvorima na tim fasadama možemo ustanoviti i vrijeme oblikovanja vrta. Vrtne ograde zbog čestih pregrađivanja nisu zadržale izvornu strukturu zida, pragove ili otvore.

Načelna diskusija o provođenju rigoroznog *poštivanja* najranije dokumentiranih, prvobitno planiranih i svih *izgrađenih* površina u blokovima, može se braniti kao jedini ispravan pristup u suvremenom urbanističkom planiranju, a takav je stav i u teoretskom smislu zastupljen u većini konzervatorskih stavova i stavova zaštite starih aglomeracija. Ston je međutim svojim specifičnim situacijama nametnuo razmišljanje koje se zalaže za nešto elastičnija rješenja, a ona svoje uporište nalaze u nekoliko argumenata koje bi trebalo razmotriti.

Ukoliko takvi, nazovimo ih uvjetno, barokni vrtovi-dvorišta nastaju kao izraz barokne faze *izgradnje* i života grada (*izgrađenog* i *dorečenog* mahom u 15. i 16. stoljeću), ali grada koji raste tijekom stoljeća, mijenja se i pregrađuje – tada je i takav izraz nužno *poštivati* i *uvažavati*.

U PUP-u se kao važan tretira i problem demografskog rasta i njegovih posljedica na tkivo grada. Stoga valja u prvom redu za stanovanje osposobiti napuštene i ruševne objekte, a od novonastalih vrtova, zelenih površina treba sačuvati samo one najkvalitetnije.

Ritmiziranje gusto *izgrađenih* i poneke *neizgrađene* parceliranih vrta rezultira tako dojmom koji je u polazištu bio kompaktniji i nešto manje rasut nego što je to danas.

U neposrednoj vezi s gornjom konstatacijom slijedi i prijedlog da se sačuvaju i zadrže, tj. da se ne predlažu za interpolacije takve vrtne površine koje nesumnjivo poboljšavaju stanovanje u jednom ili više objekata (ovisno o tome koliko ih vrt koristi).

Urbanistički osjetljive i istaknute *punktove* valjalo bi posebno ispitati, a zelene površine na njima podvrći strožem ocjenjivanju.

Zalažući se za takav pristup, odnosno zadržavanje zelenih površina u gradu, imamo na umu i kvalitetu vegetacije – prekrasne grmove i stabla agruma ili pak raskošnih oleandara, badema i sličnog raslinja, koje današnjem čovjeku unutar kamena grada donose jednu novu dimenziju i sasvim osobitu kvalitetu.

U svim navedenim primjerima neophodno je konzultiranje konzervatora, arhitekta i povjesničara umjetnosti.* Bez pažljivog pristupa rekonstrukciji možemo postići »obnovu« kao kod objekta 5 u bloku XI (Ulica Marina Držića). Takvo »obnavljanje« renesansnog objekta spomeničkog karaktera upravo je neshvatljivo i unatoč postojanju raznih nadležnih službi.

Osim pažljivih pristupa u zahvatima rekonstrukcija, nužno je upozoriti i na osjetljivost zahvata interpolacije. Za svaki pojedini objekt potrebno je konzultiranje i odobrenje Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku.

U grupu građevinskih zahvata spadaju i popločenja ulica te

* Za sve objekte u Stonu postoje opširni i detaljni opisi koji su pohranjeni u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku.

Ston, planirani grad 14. stoljeća
Ston, a plan of the city in the 14th century

Ston, Sorkočevićeva kuća (detalj)
Ston, Sorkočević's house, detail

Ston, dućani u Širokoj ulici
Ston, shops in Široka Street

njihovo održavanje. Veći dio uličnih poteza nedavno je asfaltiran ili popločen kamenim pločama. Želimo upozoriti na ortogonalni način slaganja ploča (kao npr. na Placi) kao ispravan, a način slobodnog slaganja nepravilno lomljenih ploča kao strani način kojega nikako ne bi trebalo ponavljati. Unošenje pak betonske površine (kao kod istočnog dijela ulice Od Minčete) smatramo nedopuštenim.

U sjevernom dijelu Ulice Marina Držića postoji ulično popločenje od tanjih kamenih ploča slaganih u okomite pruge, a između postoji mreža pruga od opeka i ispuna od oblutaka. Čuvanje tog popločenja važno je kao i čuvanje zaštićenog objekta.

Proces obnove Stona bit će dugotrajan rad koji se treba temeljiti na pažljivom studiranju cijelog tkiva grada i pojedinih objekata i timskom radu svih zainteresiranih na rješavanju problema koji će se pojavljivati. Jedino tako možemo očekivati njegovu uspješnu obnovu.

Iznoseći prijedloge konzervatorskih smjernica unutar Provedbenog plana Stona, iznosimo ujedno naš stav oko vrednovanja spomeničkog kompleksa Stona. Isti stav visokog vrednovanja vrijedi za prostor Malog Stona, Broca i neposredne okolice Stonskog polja, izuzetno bogatih spomeničkim objektima najviše kategorije.

Ono što je međutim vidljivo jest to da su svi ti prijedlozi vezani uz jedan od vidova obnove života u ovom prostoru, a to je organizacija turističke izgradnje, organizacija smišljenih turističkih sadržaja. I budući da je Ston izgubio onu funkciju koju je nekoć imao kao središte svojeg područja,¹⁶ možda će vršenjem uloge urbanog središta šireg turističkog područja moći postići svoje održavanje u životu i ono što zaista želimo – svoj suvremeni rast.

Ston, Crijevičeva kuća (V – 1)
Ston, Crijević's house (V – 1)

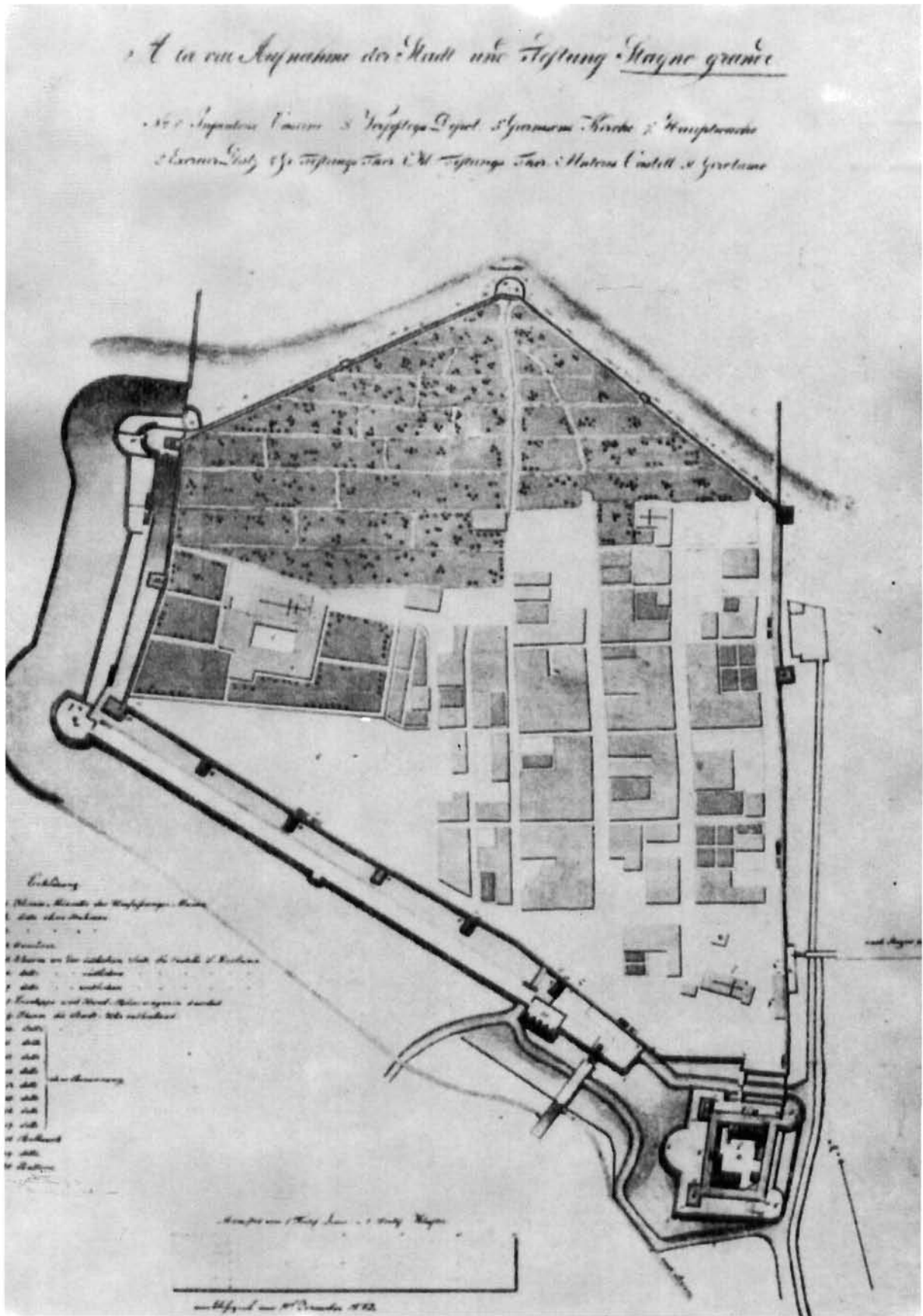
Ston, kuća uz Sv. Liberana (VIII – 16)
Ston, a house by St. Liberan (VIII – 16)

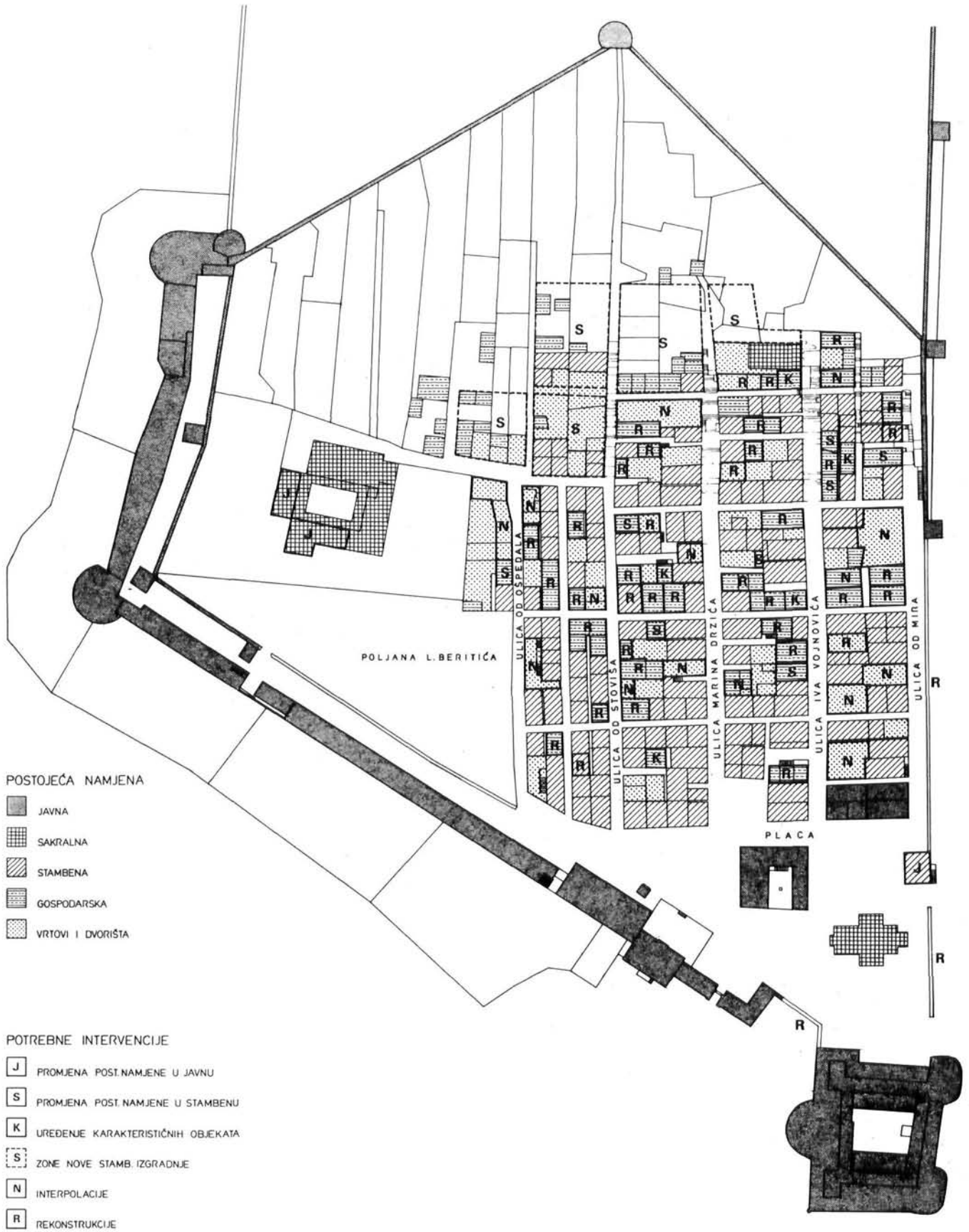
Ston, uska poprečna ulica
Ston, a narrow cross street

Ston, ulica Od Stoviša
Ston, Od Stoviša Street

Ston, plan iz 1843. godine (Beč, Kriegsarchiv)
 Ston, a plan from 1843

Prijedlozi uređenja namjene i obnove objekata (iz Provedbenoga urbanističkog plana)
 Ston: Proposals for the organization of the function and the renewal of buildings (from the Urban Development Plan)

Bilješke

- 1
M. PRELOG, *Naselja u krizi*, URBS, Split, 1958; *Projekt oživljavanja seoskih naselja Tivatskog zaljeva*, Centar za planiranje urbanog razvoja (CEP), Beograd, 1986.
- 2
Ston, blokovi III i XI; analiza razvoja, stanje i prijedlozi konzervatorskih smjernica, Centar za povijesne znanosti, Zagreb, 1987.
- 3
Lj. KARAMAN, *Crkvice sv. Mihajla kod Stona*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, XV, 1928, Zagreb; A. SOLOVLJEV, *Ordines Stagni*, Istorisko pravni spomenici SKA, knj. I, Beograd, 1936.
- 4
J. TADIĆ, *Dubrovnik od postanka do kraja XV. stoljeća*, Historija naroda Jugoslavije, Zagreb, 1953. Najiscrpniji pregled gradnji na prostoru Stona dao je L. Beritić. Osim izgradnje utvrda, koje prati od najranijih zahvata, autor, prema zapisnicima sjednica dubrovačkih vijeća, spominje početne odluke o regulaciji, diobu građevinskih zemljišta, posjedovne odnose, njihove promjene tijekom vremena itd. Vidi: L. BERITIĆ, *Stonske utvrde*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, III/1954, IV–V/1956. Važnu gradnju donose i slijedeći prilozi: D. ROLLER, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII–XV. stoljeća*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 5, Zagreb, 1955; P. GLUNČIĆ, *Iz prošlosti grada Stona od XIV–XIX vijeka*, Spomenik 111, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija 13, Beograd, 1961; V. KORAC, *Graditeljska škola Pomorja*, Beograd, 1965.
- 5
L. BERITIĆ, *O zaštiti spomenika u Dubrovniku kroz stoljeća*, Zbornik zaštite spomenika kulture, knj. X, Beograd, 1959.
- 6
O istraživanju ekipe arheologa pod vodstvom prof. dr. V. Miroslavića na širem prostoru Stona vidi u članku: M. ZANINOVIĆ, *Ston u prethistoriji i antici*, Zbornik radova u čast 650. obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona, Ston, 1987.
- 7
Studenti Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, pod vodstvom Ivana Prtenjaka, izveli su prva terenska arhitektonska snimanja jednog urbanog prostora na dubrovačkom području. Tek nešto kasnije prišlo se snimanju samog Dubrovnika (vidi: M. PRELOG, *Dubrovnik*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 1–2, Zagreb, 1972).
- 8
Studenti Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu vršili su terenska istraživanja pod vodstvom dr. R. Ivančevića (vidi: R. IVANČEVIĆ, *»Staro« i »novo« u arhitekturi i urbanizmu*, Život umjetnosti, Zagreb, br. 5, 1967).
- 9
Iscrpno fotografsko snimanje Stona, Malog Stona i šireg okolnog područja izvršio je suradnik Instituta Krešimir Tadić, prof.
- 10
M. PRELOG, *Spomenici kulture u Regionalnom prostornom planu Južni Jadran*, Dubrovnik, 1967; M. PRELOG, *Prostorno planiranje i kulturna baština jadranske obale*, Arhitektura, Zagreb, br. 93, 94, 1967; M. PRELOG, *Jadranska obala – prostor i vrijeme*, Život umjetnosti, Zagreb, br. 5, 1967.
- 11
D. BERITIĆ, *Ston*, 1974; L. PEKO, *Veliki kaštio u Stonu*, postdiplomski radnja; I. FISKOVIĆ, *Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, br. 19, 1972; I. FISKOVIĆ, *Pelješac u protopovijesti i antici*, Pelješki zbornik, 1976; I. FISKOVIĆ, *O ranokršćanskim spomenicima Naronitanskog područja*, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. 5, Split, 1980; N. GRUJIĆ, *Svrha, metoda i rezultati proučavanja starih naselja*, URBS, Split, 1970; A. BADURINA, *Franjevački samostani dubrovačkog područja*, Zagreb, 1974.
- Iskustva parcelacije i građevinskih zahvata u Dubrovniku, gradu osnivaču naselja na Pelješcu, vidljiva su u ostvarenjima na prostoru Stona i Malog Stona. Hijeratska izgradnja u rasponu od vlasteoskih stambenih objekata na rubnim dijelovima do skladišta i kuća zavisnih seljaka u unutrašnjim prostorima pravokutnih blokova podsjeća na srodne odnose na prostorima Dubrovnika. Isto tako stambeni nizovi zapadnog dijela Stona vode podrijetlo od nizova ostvarenih nakon regulacije 1296. godine u Dubrovniku (vidi: M. PLANIĆ-LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980).
- Pojedina manja i veća seoska naselja Pelješca i u detaljima i u planerskim zahvatima podsjećaju na srodna rješenja Stona i Malog Stona, kao najvažnijih urbanih središta poluotoka (o tome u radu: M. PLANIĆ-LONČARIĆ, *Srednjovjekovna planirana naselja na prostoru poluotoka Pelješca*, Pelješki zbornik, 1976).
- Veći dio stambeno-gospodarskih objekata u Stonu pripada tipskim rješenjima, a to znači da je njihova veličina, pozicija u prostoru bloka ili nizu, kao i organizacija unutrašnjosti podjednaka. Ovi tipski srednjovjekovni objekti srodni su dubrovačkim primjerima (vidi: M. PLANIĆ-LONČARIĆ, *Srednjovjekovni tipski stambeni objekti u naseljima na području Dubrovačke Republike*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, br. 1/2, 1976/77).
- 12
P. VERAMENTA-PAVIŠA, *O stonskoj Minčeti i njejoj sanaciji*, Dubrovački horizonti, Zagreb, 1987.
- 13
D. BERITIĆ, *O problemima zaštite Stona*, Arhitektura, Zagreb, br. 160–161, 1977 (intervju S. Knežević); I. FISKOVIĆ, *Ston u svojem prirodnom i povijesnom prostoru*, Arhitektura, Zagreb, br. 160–161, 1977; M. PLANIĆ-LONČARIĆ, *SOS za baštinu – Zidine Stona*, Arhitektura, Zagreb, 160–161, 1977.
- 14
Organizator Mjesna zajednica Ston, *Zbornik radova*, Ston, 1987; u skupini vrlo zanimljivih radova ističemo one C. Fiskovića, J. Lučića, R. Škurla, Z. Šundrice, M. Zaninovića. U istom razdoblju objavljen je rad: C. FISKOVIĆ, *Likovna baština Stona*, Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, Dubrovnik, sv. XXII–XXIII, 1985. U ovom djelu C. Fisković rastvara pravu škrinjicu blaga naše baštine, koju čuva Ston. Osim velikih djela arhitekture, kiparstva i slikarstva, ovdje su skupljeni mali ali izuzetno vrijedni primjeri zlatarstva, ljevačkih vještina, crkvenog i profanog namještaja i dr.
- 15
Ston, postojeće stanje i prijedlozi zaštite, Centar za povijesne znanosti, Zagreb, 1983, elaborat.
- 16
G. de CARLO, *Urbino*, Milano, 1966; R. IVANČEVIĆ, *»Staro« i »novo« u arhitekturi i urbanizmu*, Život umjetnosti, Zagreb, br. 5, 1967; M. PRELOG, *Situation – Yougoslavie* (Protection et animation culturelle des monuments sites et villes historiques en Europe), UNESCO, Bonn, 1980; M. PRELOG, *Bilješke uz radove na obnovi Dubrovnika*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, br. 10–11, 1984–1985.

Summary

Marija Planić-Lončarić, Biserka Tadić, Ivan Tenšek, Davorin Stepinac Ston and its Environs Today

The investigation into and interest in, the valuable fund of historical monuments in Ston and its environs started very early. Continuing in the footsteps of a group of researchers, whose work produced some exceptionally interesting results, the Institute for the History of Art at the University of Zagreb, led by Prof. Dr. M. Prelog, started field-work in this area in 1963. After a short outline of the work done on various themes, work and opinions on the proposals for conservation within the urban development plan of Ston (1983) are dealt with at length. In the course of 20 years, from the start of work in this area to the participation in the work of the PUP (the Urban Development Plan), Ston's economic situation was steadily worsening; the inhabitants were leaving for larger centers and some schools in the little townships of the area were closed down. Ston was losing the role which it had had as the center of its region. There was an increasing number of deserted, uninhabited residential buildings and more buildings were built outside the town close to the defensive walls. »The Return to the City« started by Lukša Beritić and the Institute for the Conservation of Cultural Monuments in Dubrovnik, was continued and expanded by the restoration of Veliki Kaštel and the walls.

Our proposals for the restoration of the residential and public buildings were made in the wish that Ston be preserved as the center of its region, which boasts significant tourist attractions. Such arguments have resulted in a suggestion for the restoration of Koruna Castle in Mali Ston as the venue for performances of the Dubrovnik Summer Theatre Festival. Veliki Kaštel in Ston would be provided with a series of new facilities (restaurants

and a small modern museum which would represent an invitation to nearby Ston field, which is full of sculptures and monuments of the highest order, as well as to the interesting peninsula of Pelješac. In the Franciscan monastery, Crijević's Gothic house in Marin Držić Street and the salt storage house on the coast of Mali Ston, after restoration, would become the Museum of Sacral Art, archeological collections, and places for the production and sale of salt and the sale of shells, etc. The Dominican monastery, which at the moment is in a state of ruin, was suggested as the venue for Broce social center.

Along with the camp sites in Prapratna and Broce, smaller tourist facilities have been suggested for parts of Hodilje, Malo Selo and Luka, and the deserted villages of Kuta, Krešići etc. at the back of Stonsko polje.

Within Ston itself a campaign for resettlement in the deserted areas was suggested. Places of interpolation were suggested where small green areas would be inserted into the once densely built medieval residential areas. The restoration of late Medieval and Renaissance residential architecture was suggested. The suggestion includes permanent residence along the wide streets of Ston, and summer accommodation in the houses built along the shadowy, narrow cross streets. A series of most valuable buildings in the latter location was suggested, along with an expansion of the present hotel at the Ston Placa. Several characteristic houses could be restored so that it is possible to view them, and thus gain an insight into the way of life in this area. With ethnographic collections there would be a small gallery or two (like Atlas' Sebastian) and on the ground floors there would be room for restaurants, which would offer local specialities.

An especially detailed proposal was given regarding the organization of public space and the assignment of uses for public buildings.

Such proposals for the preservation of the buildings in Ston, stated in the conclusions of the urban Development Plan (made by the Institute for Construction in Dubrovnik and the Institute for Historical Sciences in Zagreb) would certainly help the restoration, which, having been instigated by the Institute for the Restoration of Dubrovnik, means a new lease of life for one of the most important urban areas in the country – the second city of the Dubrovnik Republic.